
Stenografisch verslag van een openbaar verhoor in het kader van de parlementaire ondervragingscommissie Ongewenste beïnvloeding uit onvrije landen (POCOB) op 20 februari 2020 in de Enquêtezaal van het Logement te Den Haag.

Gehoord wordt: de heer Zürcher (hoogleraar Turkse talen en culturen aan de universiteit van Leiden).

Aanvang: 10.00 uur

Voorzitter: Rog

Griffier: Sjerp

Aanwezige leden van de commissie: Van den Berge, Kuzu, Edgar Mulder, Van Raak, Rog, Schonis, Segers, Stoffer en De Vries.

De **voorzitter**: Goedemorgen. Vandaag is de laatste dag van de openbare verhoren van de parlementaire ondervragingscommissie aangebroken. Wij gaan op deze verhoordag in op de Nederlandse afdeling van het Turkse overheidsorgaan voor godsdienstzaken Diyanet en de invloed daarvan in Nederland. Daarvoor verhoren wij een hoogleraar Turkse talen en culturen aan de Universiteit van Leiden en de secretaris van de Islamitische Stichting Nederland, waarbij ruim 140 Turkse moskeeën zijn aangesloten.

Aan de orde is het openbaar verhoor van de heer Zürcher. Meneer Zürcher, hartelijk welkom bij de parlementaire ondervragingscommissie. U bent hoogleraar Turkse talen en culturen. U heeft de commissie een notitie doen toekomen, waarvoor dank. Deze is inmiddels gepubliceerd op de website van de Tweede Kamer. In dit verhoor stelt de commissie u vragen over de Turks-Nederlandse gemeenschap en de rol van de Turkse staat. U wordt gehoord als deskundige. Dit verhoor vindt plaats onder ede. U heeft ervoor gekozen de belofte af te leggen. Ik wil u verzoeken om met die belofte te bevestigen dat u uw verslag onpartijdig en naar beste weten zult uitbrengen.

In handen van de voorzitter legt de heer Zürcher de belofte af.

De **voorzitter**: U staat nu onder ede. Dit verhoor zal worden afgenomen door de heren Segers en Mulder. De heer Segers neemt als eerste het woord.

De heer **Segers**: Meneer Zürcher, ik wil graag met u spreken over de invloed van Turkije op de Turks-Nederlandse gemeenschap, als eerste. Ik wil u vragen om te beschrijven hoe Turkije aankijkt tegen Turkse emigranten en hun kinderen, die hier in Nederland wonen, en hoe die beïnvloeding plaatsvindt vanuit Turkije.

De heer **Zürcher**: Turkije voelt zich verantwoordelijk voor de Turkse gemeenschappen in Europa, en dus ook in Nederland. Daarbij hoort in de ogen van de Turkse regering ook de zorg voor, zeg maar, het kunnen vervullen van de religieuze plichten door mensen afkomstig uit Turkije in de Europese landen. Dus men ziet dat eigenlijk als een verlengstuk van de taak die de Turkse regering, of de Turkse overheid, ook in Turkije zelf heeft. Turkije is in die zin een beetje een ambigu land. Het is een seculiere republiek, met een sterk accent op de scheiding tussen religie en staat. Tegelijkertijd is het een staat die de religie, althans de religie van de overgrote meerderheid van de inwoners van Turkije, direct aanstuurt via een ambtelijke organisatie, een hele grote bureaucratische organisatie, Diyanet, het Directoraat van Religieuze Zaken. Men ziet eigenlijk de taak voor de, laten we zeggen, Turkse migrantengemeenschap in Europa als niet anders dan de taak die men heeft voor de inwoners van Turkije.

De heer **Segers**: Maar is dat een vorm van dienstverlening richting Turken die hun geloof willen belijden?

De heer **Zürcher**: Ja.

De heer **Segers**: Of beschouwen zij Turkse Nederlanders als onderdeel van Turkije, loyaal aan Turkije?

De heer **Zürcher**: Nou, het is beide. Die hele grote organisatie van Diyanet ziet zichzelf als een dienstverlenende organisatie, die dus ... Islam is natuurlijk in hoge mate een plichtenleer en wordt gedefinieerd door de dingen die mensen moeten doen om goed

moslim te zijn. In die zin ligt het accent in de islam natuurlijk meer op de handelingen en minder op de overtuigingen dan in het christendom bijvoorbeeld. Die handelingen zijn heel belangrijk en die moeten dus ook uitgevoerd kunnen worden. Het mogelijk maken van die handelingen, en dan hebben we het over zaken als het vrijdaggebed, de preek, de vasten, de bedevaart: dat zijn hoofdtaken van Diyanet. Maar tegelijkertijd is het zo ... Kijk, Diyanet is opgericht in 1924 door een heel strikt seculier regime. Controle over de religie is altijd een tweede hoofdtaak geweest van Diyanet. In de ogen van Ankara is het aan de ene kant dienstverlening door de staat via Diyanet, en is het tegelijkertijd ook controle op de religie. De, laten we zeggen, allergie of de gevoeligheid van de Turkse overheid zit 'm sinds het begin van de republiek in de angst voor wat ik maar even zal noemen het verkeerde soort islam, namelijk islam die niet, zeg maar, gecontroleerd kan worden door de staat.

De heer **Segers**: Mijn collega Mulder zal zo uitgebreid met u doorspreken over Diyanet en de rol van Diyanet. Ik wil nog kijken naar een aantal andere organisaties die door de Turkse overheid worden ingezet of gebruikt om de band te onderhouden met Turken in de diaspora. Welke rol speelt het presidium voor Turken en aanverwante gemeenschappen? Waarom is dat opgericht en wanneer is dat opgericht?

De heer **Zürcher**: Dat is een veel recentere, zeg maar, instelling, die eigenlijk pas in de jaren 2000 echt actief is geworden. Kijk, vanuit ... Ankara heeft eigenlijk vanaf begin jaren tachtig Diyanet ingezet ook om de belangen van Turkije in Europa te kunnen verdedigen. Dat heeft men gedaan omdat in die tijd er eigenlijk heel weinig andere mogelijkheden waren. De enige, zeg maar, grote, uitgebreide sociale organisatie die er in Europa was voor Turken, was eigenlijk die moskeeorganisatie van Diyanet. Dat is later, in de jaren 2000, uitgebreid. Men is zich ook meer direct als regering, als staat, gaan inspannen om de banden met Turken en wat men inderdaad noemt "aanverwante groepen" -- dan gaat het eigenlijk om moslimgemeenschappen die een gedeeld verleden hebben in het Ottomaanse Rijk en soms ook niet in het Ottomaanse Rijk, bijvoorbeeld in het oude Russische Rijk, de latere Sovjet-Unie -- in stand te houden. Eigenlijk speelt daar dezelfde dubbele agenda, in die zin dat men dat ziet als dienstverlening. Men ziet natuurlijk toch de moslimgroepen in de landen waar het om gaat als minderheden, die het vaak moeilijk hebben, en men ziet dus een taak voor Turkije om de mensen daar te ondersteunen. Maar het is tegelijkertijd ook

een middel om groepen aan Turkije te binden, zoals het vanaf de jaren 1980 ook een doel van Diyanet was om groepen in Europa aan zich te binden, zodat Turkije daar ook een instrument heeft om zijn belangen te verdedigen.

De heer **Segers**: Dus daar waar Diyanet meer een religieuze taak heeft, heeft dit presidium, deze nieuwe organisatie, meer een cultureel en meer een politiek doel?

De heer **Zürcher**: Precies, ja.

De heer **Segers**: Om gemeenschappen, hetzij oude gemeenschappen, bijvoorbeeld op de Balkan of in de voormalige Sovjet-Unie, hetzij nieuwe gemeenschappen in Europa, te binden aan Turkije?

De heer **Zürcher**: Ja, dat is een van de hoofddoelen, die band in stand houden, want dat is dus al 40 jaar lang, sinds begin van de jaren tachtig, gedefinieerd als een policy objective, als een van de beleidsdoelen van de Turkse regering, om te zorgen dat die band in stand blijft.

De heer **Segers**: Dat lukte onvoldoende via Diyanet en het presidium is daarbij gekomen als een extra middel om die band te verstevigen?

De heer **Zürcher**: Ja, ja. Dat is zo, ja.

De heer **Segers**: Welke rol spelen andere organisaties dan Diyanet, organisaties zoals Milli Görüs en Süleymanci? We hebben uiteraard ook de Gülenbeweging, die weer heel andersoortig is. Zoudt u eens kunnen ingaan op die andere organisaties naast het presidium en naast Diyanet?

De heer **Zürcher**: Die organisaties komen stuk voor stuk voort uit religieuze bewegingen, met name wat genoemd wordt "religieuze broederschappen". De naam is niet helemaal correct, want er zijn ook veel vrouwen bij. Maar derwisjorden, zoals ze ook wel genoemd worden, "tariqat" in het Turks, zijn nou juist eigenlijk bewegingen die zich bewegen buiten

de officiële, staatsgecontroleerde islam van Turkije. Heel lang, tot in de jaren 2000, was het regime van Turkije heel strikt seculier en zag men islam als een potentieel gevaar voor de republiek, dat gecontroleerd moest worden. Diyanet heeft dus ook die hele belangrijke controlefunctie.

Maar er zijn altijd groepen geweest die zich daar niet aan wilden conformeren, die andere idealen hadden, bijvoorbeeld een meer islamitische maatschappij, in de meest extreme vormen een op sharia gebaseerde maatschappij. Dat soort groepen hebben zich ook sociaal en politiek georganiseerd. Milli Görüs, de Nationale Visiebeweging, is daar de bekendste van. Dat is dus in oorsprong, vanuit de late jaren zestig, vroege jaren zeventig, een oppositiebeweging. Dat is een beweging die nou juist niet staatsgecontroleerde islam wil. Uit die beweging komen weer politieke partijen voort, waaronder ook uiteindelijk de partij van president Erdogan, de AKP. Die komt in oorsprong uit de Milli Görüs-beweging en dat is weer gebaseerd in de Nakşibendi-derwisjorde, een tak daarvan.

Maar die niet-officiële bewegingen zijn vaak gespleten. Dat is met Milli Görüs ook gebeurd, zoals er politieke splijtingen hebben plaatsgevonden. De AKP van Erdogan is het resultaat van een splijting binnen de politieke beweging van Milli Görüs, waar dus meer, zeg maar, modernistische groepen zich hebben afgescheiden van de conservatieve. Dat vind je in de hele Milli Görüs-beweging, ook in Europa. Er zijn dus groepen die, laten we zeggen, dicht bij Erdogan staan. Er zijn ook groepen die eigenlijk een veel radicalere, of laten we zeggen, verdergaande islamisering van de maatschappij willen. Dat zijn vaak ... Binnen Milli Görüs Nederland, maar ook verder, ook in Duitsland, zijn er splijtingen geweest waarbij een jongere generatie zich afgesplitst heeft van die oudere, meer conservatieve generatie. Maar dat zijn dus Milli Görüs, voortkomend uit de Nakşibendi-beweging, ook de Süleymanci, ook de Nurcu-beweging, waar bijvoorbeeld de Islamitische Universiteit in Rotterdam bij hoort: dat zijn dus in oorsprong altijd allemaal bewegingen die zich juist buiten die staatsislam bewegen. Die hebben vertakkingen in Europa, ook in Nederland. Die hebben ze eigenlijk ook al sinds de jaren zeventig.

Alleen: de relatie is veranderd. In de jaren zeventig en tachtig, ook nog wel negentig, waren dit bewegingen die zich dus afzetten tegen een staatsislam die gecontroleerd werd door een strak, seculier regime. Met het aan de macht komen van de AKP in Turkije is die scheidslijn natuurlijk veel grijzer geworden, omdat nu eigenlijk in Turkije ook mensen aan de macht zijn die eenzelfde soort achtergrond hebben.

De heer **Segers**: Samenvattend kunnen we zeggen dat daar waar Turkije een strikt seculiere staat was, Diyanet dat doel diende, en dat de andere bewegingen meer een oppositiekarakter hadden, namelijk meer islamitisch, en ook een islamisering van de samenleving nastreefden ...

De heer **Zürcher**: Ja.

De heer **Segers**: ... en dat onder het bewind van de huidige president, Erdogan, die groepen naar elkaar toe zijn gegroeid en dat de doelstellingen meer in het verlengde van elkaar liggen. Klopt dat?

De heer **Zürcher**: Ja. Het is natuurlijk ... Ja. Het is minder een confrontatie geworden, ja.

De heer **Segers**: Welke rol speelt het Turkse consulaat in Nederland in het onderhouden van de band met Turkse Nederlanders? Wij hebben verhalen gehoord dat bijvoorbeeld de consul-generaal een rol speelde bij het organiseren van een demonstratie. Komt zoiets u bekend voor? Kunt u zich zoiets voorstellen?

De heer **Zürcher**: Ja, die berichten heb ik ook gezien. Dat is op zich, denk ik, heel goed denkbaar, omdat vanuit Turks perspectief de Turkse migrantengemeenschappen in Europa toch heel sterk als landgenoten worden gezien. Wij hebben dat indertijd gezien rond die confrontatie in Rotterdam, het bezoek van de Turkse minister. De Turkse reactie in Ankara daarop was: waar bemoeien ze zich mee, dit is een intern Turkse kwestie, wij komen voorlichting geven aan onze burgers over onze verkiezingen. Dus dat is inderdaad wel het geval. Waar het om de religieuze organisatie gaat, is natuurlijk de verantwoordelijkheid uiteindelijk belegd bij de attaché Religieuze Zaken in Den Haag, bij de ambassade, niet bij het consulaat.

De heer **Segers**: Maar kent u voorbeelden dat het consulaat inderdaad een actieve rol speelde bij zo'n demonstratie? Kent u daar voorbeelden van?

De heer **Zürcher**: Nou, ik zou niet zeggen dat ik daar directe bewijzen voor heb. Ik heb er, denk ik, net als u, mediaverslaglegging over gezien in de Nederlandse en ook wel in, zeg maar, kritische Turkse media. Daar wordt dat ook gezegd. Daar wordt natuurlijk ook gezegd -- dat lijkt inderdaad wel goed onderbouwd -- dat de consulaten ook erg hulp bieden bij de Turkse verkiezingen, met name hulp bieden aan mensen die dus willen gaan stemmen op de partij van Erdogan, dat er vervoer wordt georganiseerd en dergelijke. Maar het is natuurlijk inmiddels wel zo dat, naast consulaten en Diyanet, door de nieuwe media de directe verbindingen tussen Turkije en groepen Turken in Nederland veel sterker zijn geworden, dus dat het ook niet meer allemaal, laten we zeggen, langs de kanalen van de staat loopt.

De heer **Segers**: Oftewel: consulaat, Diyanet, andere groepen spelen hun rol, maar er is ook direct vanuit media, sociale media, directe beïnvloeding vanuit Turkije en dat wat er in Turkije plaatsvindt in de Turks-Nederlandse gemeenschap.

De heer **Zürcher**: Ja.

De heer **Segers**: Zou je kunnen zeggen dat er inderdaad dan ook een voedingsbodem is hier in de Turks-Nederlandse gemeenschap voor deze beïnvloeding vanuit Turkije?

De heer **Zürcher**: Ja, die is er zeker. Dat is absoluut waar. Wij zijn soms geneigd om ... Je hebt die retoriek over "de lange arm van Ankara" en die is ... Dat is ook niet helemaal onzin, want inderdaad: er zijn dus verlengstukken van de Turkse staat in Europa, die ook het doel hebben om gemeenschappen aan Turkije te binden. Maar wat daarbij vaak over het hoofd wordt gezien, is dat Turkse gemeenschappen ook vaak behoefte hebben daaraan en dus ook die bemoeienis van Ankara graag zien. Het is nu eenmaal zo dat de, in ieder geval gepercipieerde, opkomst van Turkije, het succes van Turkije in de jaren 2000, heel veel Turken in Europa trots heeft gemaakt en een nieuw vertrouwen in hun land van afkomst heeft gegeven. Dat contrasteert voor hen vaak met wat ze toch ook zien als een beetje met de nek aangekeken worden in landen als Nederland of Duitsland of België. Dus er is ... Ankara heeft een politiek van beïnvloeding en probeert -- dat is echt een vastgelegd beleidsdoel -- de Turkse gemeenschappen in Europa een blijvende band met Turkije te

geven, zodat ze ook de Turkse belangen steunen. Maar dat is niet een one way street. De Turkse ... Veel ... Je moet niet generaliseren natuurlijk -- maar grote delen van de Turkse gemeenschap in Nederland zien dat ook als positief. Die willen die band in stand houden. Die voelen als het ware de successen die Turkije onder Erdogan heeft geboekt, met name laten we zeggen tussen 2002 en 2012 -- dat is alweer een tijdje terug -- ook wel echt als iets waardoor zij zelf steviger in hun schoenen staan. Dus het is ... Er wordt ook mee beantwoord aan een zekere vraag.

De heer **Segers**: In die zin is de Turks-Nederlandse gemeenschap geen willoos slachtoffer van beïnvloeding, maar is het een wisselwerking. Kunt u aangeven in welke omvang mensen dan vatbaar zijn voor deze boodschap? Hoe groot is het deel waarin deze boodschap resoneert?

De heer **Zürcher**: Nou, dat is groot, want ... Kijk, we kennen de verkiezingsuitslagen. Als je ergens naar wil kijken, dan is dat misschien de meest betrouwbare peilstok. Dan zien we hoeveel mensen gaan stemmen en hoeveel daarvan op de partij van Erdogan stemmen, dus dan weten we dat een kleine helft van de stemgerechtigden gaat stemmen en dat daarvan ongeveer twee derde op Erdogan stemt. Dat kunnen we niet helemaal extrapoleren, want de mensen die hem steunen en die ook, laten we zeggen, gestimuleerd worden om te gaan stemmen, hebben waarschijnlijk meer de neiging om hun stem te gaan uitbrengen dan de oppositie. Maar daar staat tegenover dat de trots op Turkije en identificatie met Turkije voorbij alleen maar de groep Erdoganstemmers gaat. De grote groep die zich bijvoorbeeld aangetrokken voelt tot de MHP, de ultranationalistische partij in Turkije, moet je daar ook toe rekenen. Als ik een schatting zou moeten maken, dan zou ik zeggen dat toch wel zo'n 70% van de Turkse gemeenschap daar vatbaar voor is.

De heer **Segers**: Nu kennen we uitspraken van president Erdogan die vrij stevig zijn richting Nederland, ook richting het Westen in het algemeen, vrij stevig in de zin van dat wij fascistten zouden zijn, bijvoorbeeld. Kunt u eens een schets geven van de aard van die boodschappen en van de manier waarop hij het Westen, en heel specifiek Nederland, kenschetst?

De heer **Zürcher**: Ja. Ik denk dat dat een heel goed punt is inderdaad om aan de orde te stellen, omdat ... Als ik dat even ter inleiding mag zeggen: het is natuurlijk voor deze commissie vaak over, zeg maar, radicalisme gegaan, religieus radicalisme. Dat is nou net bij Diyanet, denk ik, niet het issue, omdat die hele organisatie eigenlijk geboren is om dat onder controle te houden. Maar waar in de afgelopen dagen, voor zover ik heb kunnen volgen, vooral, zeg maar, de kleine winkeliers van de islam hier aan tafel zaten, hebben we hier te maken met de multinational van de islam, een hele grote, stevige ambtelijke organisatie. Maar de andere kant daarvan is inderdaad dat die organisatie dus ook goed in staat is om de boodschap van de staat Turkije over te brengen.

Nou, wat is dan die boodschap, is uw vraag. Die boodschap onder Erdogan is er eigenlijk een van bedreiging. Het is het idee dat als de dingen waren zoals ze moesten zijn, Turkije onder leiding van Erdogan en de AKP zich in hoog tempo zou ontwikkelen tot een wereldmacht en met name tot de staat die kan optreden als de verdediger van de belangen van de moslims in de wereld, die eigenlijk aan de hoofdtafel zou kunnen zitten met de Amerikanen, de Chinezen, de Europeanen, en daar de stem van de moslims vertegenwoordigen. Maar, zegt Erdogan, dat wordt voortdurend gefrustreerd. Dat wordt gefrustreerd en bedreigd doordat met name de westerse mogendheden geen sterk Turkije willen.

Die westerse mogendheden doen er dus alles aan om Turkije klein te houden. Dat doen ze zelf, maar dat doen ze ook via handlangers in Turkije. Wie dat dan precies is, dat verschuift soms. Dat beeld schuift weleens. In 2013, bij de Gezi-protesten, waren het met name toch de Europeanen die geacht werden daarachter te zitten. Als je kijkt naar de mislukte staatsgreep van 2016 en de Gülenbeweging, dan legt men vaak een verband met de Amerikanen, met de CIA. Israël wordt natuurlijk nogal eens aangemerkt als een geheimzinnige kracht op de achtergrond, met name dan via de zogenaamde rentelobby: het idee dat er een soort financieel bancaire complot tegen Turkije is. Dus wie precies de spelers zijn in dat geheel, dat wisselt, maar het narratief blijft hetzelfde. Turkije is in opkomst dankzij Erdogan en de AKP, maar Turkije wordt daarin geremd en bedreigd door met name de westerse landen.

Dan heb je dus het discours waarbinnen Nederland een plek kan krijgen. Nederland is dan een van de spelers die dat doen. Het hangt natuurlijk een beetje van de incidenten af of het dan met name Duitsland of Nederland of Frankrijk is waar de aandacht zich op richt. Maar

dit verhaal is een constante. Dat is dus ook, denk ik, veel meer dan welke vorm van islamitisch radicalisme dan ook, inderdaad een issue, omdat ... In de jaren tachtig, negentig, was het feit dat Diyanet en andere overheidsorganisaties het standpunt van de Turkse regering uitdroegen niet zo'n probleem, omdat het spoorde met de zienswijze van de EU en van de NAVO. Maar nu die twee eigenlijk steeds meer uit elkaar drijven en, zeg maar, de wereldvisie die door Ankara wordt uitgedragen dus steeds verder afstaat van de Europese en de Nederlandse wereldvisie, is dat in toenemende mate een probleem, want die invloed op de Turkse gemeenschappen in Europa is wel aanzienlijk. De boodschap is dus eigenlijk: je leeft in een vijandig land, je leeft in een land waarvan de politiek ons land, Turkije, slechtgezind is.

De heer **Segers**: Als we het even samenvatten: er is dus een grote multinational, genaamd Turkije. Die heeft een wereldbeeld en zegt: het Westen gunt ons de plek op het grote wereldtoneel niet. Israël of Joden spelen daar wellicht nog een rol. Als er een incident is, zoals een minister die wordt gestopt, dan wordt er retoriek in stelling gebracht om te zeggen: kijk eens, dit is een bevestiging van dat wereldbeeld.

De heer **Zürcher**: Ja. Je krijgt een situatie ...

De heer **Segers**: Is het doel daarvan dan om deze overtuiging over te dragen, of is het doel om de diaspora, de Turkse gemeenschap, blijvend loyaal te houden aan Turkije?

De heer **Zürcher**: Die twee dingen kun je eigenlijk niet onderscheiden, want er ligt een zodanig stevige basis onder dat verhaal, als het ware ... Want je moet dan niet alleen denken aan zo'n officiële overheidscommunicatie, maar je moet ook gewoon denken aan films, televisieseries op veelbekeken Turkse kanalen, en aan websites, die allemaal eigenlijk op hun manier diezelfde boodschap brengen.

De heer **Segers**: U zegt: 70% van de Nederlandse Turkse gemeenschap is vatbaar voor dit wereldbeeld en deze boodschap?

De heer **Zürcher**: Ja, dat zou ik zo ongeveer schatten, ja.

De heer **Segers**: U zei dat u niet wilde spreken over radicalisering. Daar ging het voorgaande dagen over. Toch heeft een getuige, mevrouw Yücel, hier gezegd dat zij ook ziet dat er ook sprake is van Turks salafisme, dat er ook sprake is van een vorm van radicalisering binnen de Turkse gemeenschap, waar zij zich zorgen over maakt. Herkent u dat?

De heer **Zürcher**: Ja, dat is er inderdaad wel, maar dat is wel echt een marginale beweging. Dat is er inderdaad. Dat is iets, overigens, waar Diyanet alert op is en helemaal niks van moet hebben. Ja, dat is natuurlijk een product van het internet, zoals je overal in de islamitische wereld ziet. Het internet geeft mensen als het ware de instrumenten, de tools, om hun eigen vorm van islam ...

De heer **Segers**: Zo was er ook sprake van Turkse uitreizigers naar IS-gebied, bijvoorbeeld. Dat zijn de exponenten van dit Turks radicalisme?

De heer **Zürcher**: Ja, dat is zo, dat zijn ze natuurlijk, maar ...

De heer **Segers**: Maar het is klein.

De heer **Zürcher**: Het is klein. Het is, zeg maar, verhoudingsgewijs. Als je het vergelijkt met een gebied als de Kaukasus bijvoorbeeld, is het relatief klein. De moslimrepublicen in de Kaukasus: daarvan zijn mensen massaal naar IS getogen. Dat is in Turkije ook wel gebeurd. Maar er zijn absoluut radicaal-islamitische groepen in Turkije. Die zijn er ook al tientallen jaren. Daarnaast zie je dus ook in de Turkse gemeenschap, zoals je in alle moslimgemeenschappen over de hele wereld ziet, dat door de toegankelijkheid van boodschappen op het internet mensen die daar vatbaar voor zijn, hun eigen radicale wereldbeeld construeren. Dat is iets wat ook door Diyanet echt als een gevaar wordt gezien, iets waar men tegen wil strijden.

De heer **Segers**: Ik wil met u naar de coup poging van 2016. Die heeft uiteraard grote invloed gehad op de verhoudingen in Turkije zelf. Er zijn veel aanhangers van de

zogenaamde Gülenbeweging gearresteerd. Ambtenaren zijn ontslagen, journalisten zijn ontslagen of gevangengezet. Dat had ook gevolgen voor verhoudingen hier in Nederland.

De heer **Zürcher**: Zeker. Ja.

De heer **Segers**: Er is sprake van dat er namenlijsten zijn opgesteld van vermeende aanhangers van Gülen. Kent u die verhalen en zijn die waar?

De heer **Zürcher**: Ja, die zijn uit vele hoeken bevestigd. Wat dat betreft ook weer: je ziet, net als bij al die andere dingen waar we het over hebben, dat de ontwikkelingen in Turkije, de gebeurtenissen in Turkije, bijna een-op-een hier hun weerslag vinden en hier ook gekopieerd worden. Dus wat je in Turkije hebt gezien en waar ik veel voorbeelden van ken, waar mensen dus inderdaad, ja, waar lijsten opgesteld zijn van onbetrouwbare mensen, mensen die geacht worden Gülenconnecties te hebben, en waarbij die lijsten vaak gebruikt zijn om rekeningen te vereffenen ... Datzelfde fenomeen heb je in Europa en in Nederland ook gezien. Dus ja, dat is zo. Het is natuurlijk een officieel gesanctioneerde heksenjacht. En zoals dat gaat, maken mensen daar gebruik van om ook bestaande rekeningen te vereffenen.

De heer **Segers**: Is vanuit Turkije de vraag gesteld om zo'n lijst op te stellen?

De heer **Zürcher**: Niet in die vorm. Er is een mobilisatie geweest in 2016, 2017 waarbij de Turkse overheid aan alle burgers voortdurend en iedere dag heeft gezegd: de verraders zijn onder ons, pas op, we moeten met z'n allen daartegen strijden, het volk moet zelf zorgen dat deze verraders uitgeschakeld worden. Met die oproep bereik je dus niet alleen de Turken in Turkije, maar ook de Turken in de diaspora. Het is dus niet een gerichte instructie om lijsten op te richten, maar een hele felle en dagelijkse mobilisatie: pas op, we moeten met z'n allen de vijanden in ons midden uitschakelen.

De heer **Segers**: Maar er zijn in Nederland ook lijsten opgesteld?

De heer **Zürcher**: Ja, ja.

De heer **Segers**: Wat voor gevolgen had dat voor mensen die op die lijst stonden?

De heer **Zürcher**: Die zijn vaak ... Kijk, in Turkije zijn die natuurlijk hun baan kwijtgeraakt en heel vaak is ook hun paspoort ingenomen.

De heer **Segers**: Maar Nederlandse mensen ...

De heer **Zürcher**: In Nederland zie je ... Een ander effect dat in Turkije ook was, zie je hier ook. Dat is sociaal isolement. De retoriek tegen de Gülenbeweging -- je had jacht op de Gülenbeweging -- is zo hevig dat mensen ontzettend bang zijn om daarmee geassocieerd te worden. Dus mensen nemen het risico over het algemeen niet. Als er mensen zijn waarover twijfel bestaat of waarvan ze denken "misschien is er wel iets van waar", of die hun kinderen op een Gülen school hebben zitten of gehad, of die zijn aangesloten bij HOGIAF, bij de federatie van islamitische ondernemers, of een of andere andere Gülenorganisatie, dan lopen ze daar met een wijde boog omheen. Daardoor zijn veel families in een sociaal isolement geraakt, ja.

De heer **Segers**: We hebben ook mensen gesproken die bang waren om naar Turkije te gaan of die angst hadden voor familieleden in Turkije. Dat zijn reële angsten?

De heer **Zürcher**: Dat zijn wel reële angsten, ja. Jazeker. Zeker als je een dubbele nationaliteit hebt, kan dat je treffen, zeker. Er is natuurlijk een enorm brede arrestatiegolf geweest in Turkije.

De heer **Segers**: Wie hebben die lijsten hier opgesteld?

De heer **Zürcher**: Particulieren over het algemeen, dus niet vertegenwoordigers van de Turkse staat maar zelfbenoemde strijders voor de democratie in Turkije.

De heer **Segers**: Maar dat is niet ... Wij hebben het gehad over een aantal organisaties.

De heer **Zürcher**: Ja.

De heer **Segers**: Het consulaat en een aantal islamitische organisaties, Diyanet en dat presidium dat ergens een rol speelt. U ziet geen officiële rol van deze officiële organisaties bij deze beweging, bij het opstellen van die namenlijst?

De heer **Zürcher**: Een indirecte, in de zin dat ook Diyanet natuurlijk na de mislukte staatsgreep als staatsorgaan vrij letterlijk hel en verdoemenis over de gülenisten heeft uitgeroepen en dus wel deel heeft genomen aan die enorme agitatie tegen de gülenisten, maar niet in de zin ... Althans, niet voor mij traceerbaar in de zin dat vanuit Diyanetmoskeeën opgeroepen is om die lijsten op te stellen.

De heer **Segers**: Heeft u zelf die lijsten gezien?

De heer **Zürcher**: Nee, ik heb wel van kennissen ... Mijn informatie daarover is van vrienden en kennissen. Maar het fenomeen bestond en bestaat ook in Turkije, hè. Het is niet alleen maar in Nederland.

De heer **Segers**: U heeft zelf in 2005 een Turkse onderscheiding gekregen en u heeft daarover gezegd dat u die in 2016, het jaar van de coup, het jaar waarover we het nu hebben, heeft teruggegeven. Waarom heeft u die onderscheiding teruggegeven?

De heer **Zürcher**: Dat was voor de coup: als ik het goed heb, in mei 2016. Dat kwam omdat eigenlijk vanaf begin 2016, dus ruim voor de coup, sterk de vervolging werd ingezet op academici in Turkije. Na het uit elkaar ... Na de Gezi-protesten van 2013 en de definitieve breuk tussen de gülenisten en Erdogan eind 2013 waren die vervolgingen natuurlijk al in volle gang, maar begin 2016 raakte dat in hoge mate de academische gemeenschap, en dat zijn natuurlijk mijn collega's, mensen waar ik heel veel achting voor heb. Het zijn academici, journalisten, mediapersoonlijkheden, uitgevers. Ik vond dat ik dus niet langer een erepenning kon accepteren die ik van deze regering gekregen had en die ik overigens in 2005 wel met overtuiging geaccepteerd heb, omdat het toen ging over, zeg maar, de

mate waarin ik heb geprobeerd voor te lichten over de kansen van Turkije als lid van de Europese Unie. Maar in die elf jaar is die context natuurlijk heel erg veranderd.

De heer **Segers**: Want u was eerst voorstander van toetreding van Turkije tot de Europese Unie en nu bent u daar veel kritischer over.

De heer **Zürcher**: Laat ik het iets nuanceren. Ik ben er nog steeds van overtuigd dat toetreding van Turkije tot de Europese Unie voor beide van heel groot nut kan zijn, maar ik ben er absoluut van overtuigd dat dit Turkije onder dit huidige regime niets in Europa te zoeken heeft.

De heer **Segers**: Nog even terug naar diezelfde periode. Dit was dus in het voorjaar van 2016. De vervolging van collega's was voor u de druppel die de emmer deed overlopen.

De heer **Zürcher**: Ja, zo is het.

De heer **Segers**: U gaf uw onderscheiding terug. Daarna volgde de coup met zijn weerslag hier in de Nederlandse samenleving. Wij hebben hier ook een onderwijsexpert/integratiedeskundige gehad die vertelde dat er in die tijd ook telefoontjes richting docenten hier gingen, dat er grote spanningen waren op scholen, dat ouders kinderen van school hebben gehaald.

De heer **Zürcher**: Meer na de coup.

De heer **Segers**: Uiteraard, uiteraard na de coup. Kunt u dat bevestigen, is dat inderdaad een beeld dat reëel is?

De heer **Zürcher**: Ja, dat is wel gebeurd. Ouders hebben ook kinderen van scholen gehaald waarvan bekend was dat ze gelieerd waren aan de Gülenbeweging. Maar dat is na de coup, omdat toen de Gülenbeweging echt heel scherp werd gedefinieerd als dégene die de coup veroorzaakt had of had proberen uit te voeren in Turkije.

De heer **Segers**: We zien dat het grote gevolgen heeft, dat de beïnvloeding vanuit Turkije of de wisselwerking zoals u zegt tussen Turkije en de Turks-Nederlandse gemeenschap volop invloed heeft op aanhangers van Gülen. Tegelijkertijd zijn er ook andere minderheden, andere groepen, die op de een of andere manier te maken hebben met Turkije. Kunt u daar iets meer over zeggen, bijvoorbeeld over Armeniërs, seculiere Turken of Koerden?

De heer **Zürcher**: Ja. Koerden natuurlijk met name. Gedurende enige tijd heeft het erop geleken dat het regime van Erdogan echt goed op weg was met het oplossen van het Koerdische vraagstuk in Turkije. Dat is in 2015 vrij abrupt tot een eind gekomen. Sindsdien worden de Koerden ook weer neergezet als een van die interne vijanden die erop uit zijn om Turkije te verzwakken en die ook optreden als agenten van buitenlandse belangen. En dat heeft die verhoudingen, die toch al heel problematisch waren, meteen weer heel erg op scherp gezet. Daar heeft de heel erg felle, nationalistische en antagonistische retoriek van de regering in Ankara, die doorkomt in Europa en in Nederland, het effect dat de Koerdische gemeenschap zich natuurlijk aangevallen voelt. Dus voor hen geldt dat zeker. Seculiere Turken hebben sinds, laten we zeggen, 2012, 2013 steeds meer het gevoel dat zij buitengesloten zijn. Daar hoorde dat hele verhaal van die academici natuurlijk bij; dat zijn over het algemeen seculiere Turken of secularistische Turken. De Armeense kwestie ... Ook daar geldt een beetje wat voor de Koerden geldt. In de vroege jaren, in het eerste decennium van het bewind van Erdogan, was nou juist een van de hoopvolle tekenen dat deze regering meer dan enige eerdere Turkse regeringen bereid was om te praten over het verleden en over wat er in 1915-1916 gebeurd is. Maar net als met de opening naar de Koerden, is dat eigenlijk vrij abrupt tot een einde gekomen. Dat komt doordat, om zijn macht in Turkije te handhaven, premier en later president Erdogan dus helemaal gevluicht is in, zeg maar, dat bastion van ultranationalisme. Hij heeft meer politieke tegenwind gekregen, meer problemen in de politiek en de economie, en verkiezing na verkiezing is daarop zijn antwoord geweest: de eigen aanhang mobiliseren door dit felle antiwesterse nationalistische geluid. Daar past een meer liberale opening naar minderheden in het land niet meer in. Daar heeft de regering ook twee gezichten gehad.

De heer **Segers**: Daar past ook niet in dat opiniemakers met een Turkse achtergrond zich dissident opstellen. Wij kennen de verhalen van Turks-Nederlandse Kamerleden die te maken hebben met intimidatie. We hebben een verhaal gehoord van een opiniemaker die werd aangesproken door iemand van het consulaat, die zei: ik hoop dat je ouders een fijne vakantie in Turkije hebben. Oftewel: we weten dat ze daar zijn en gedraag je, want anders zou dat weleens gevolgen kunnen hebben. We hebben natuurlijk een journaliste gehad die een tijd huisarrest heeft gekregen, of landarrest. In die zin heeft het betrekking op heel veel groepen.

De heer **Zürcher**: Het heeft betrekking op heel veel groepen. Het probleem zit 'm er denk ik ten diepste in ... Dan kom ik weer bij die retoriek over verraad. In dat verhaal, in dat narratief over waar Turkije staat en hoe het bedreigd wordt, is de rol van de verrader heel erg belangrijk. De verrader die in de Turkse gemeenschap in feite de belangen van anderen dient. Dat is natuurlijk een heel explosief discours. Dan is iemand niet alleen maar een vijand -- dat is nog tot daar aan toe -- maar een verrader uit eigen kring. Doordat dat zo diepgeworteld is in de hele cultuur die Turkije het afgelopen decennium heeft doortrokken, is dat zo'n ontzettend machtig en ook wel gevaarlijk narratief. Dat verklaart dus een beetje waar u naar verwijst. U zegt: het consulaat. Het is natuurlijk lang niet altijd de Turkse overheid en haar vertegenwoordigers. Veel vaker zijn het Turkse nationalist in Nederland, in Europa, die via hun eigen kanalen dit soort dingen zeggen.

De heer **Segers**: Heeft u er weet van of het consulaat hierin een actieve rol speelde na de coup? Is er bijvoorbeeld een telefoontje vanuit het consulaat naar leraren geweest of richting die zogenaamde Gülen scholen? Heeft het consulaat daar een rol in gespeeld? Weet u dat?

De heer **Zürcher**: Ik heb het niet waargenomen, maar dat zou ik ook niet verwachten eerlijk gezegd, niet alleen omdat ik natuurlijk niet bij die telefoontjes ben, maar ook omdat ik denk dat dat te veel ... Ik denk dat we het gevaar lopen het proces verkeerd te beschrijven. Het proces is niet een Turkse bureaucraat op het consulaat of de ambassade die zegt "en nu moet dit". Het zijn mensen die een beroep doen op een bestaande mentale houding. Je hebt veel mensen in de Turkse gemeenschap die door al die blootstelling aan de Turkse

overheidspropaganda maar ook aan Turkse media en Turkse cultuur, als het ware gepreprogrammeerd zijn om ...

De heer **Segers**: Het is een sentiment dat makkelijk op te roepen is.

De heer **Zürcher**: Wat zegt u?

De heer **Segers**: Het is een sentiment dat makkelijk te mobiliseren is.

De heer **Zürcher**: Het is een sentiment dat heel diep leeft in de Turkse gemeenschap, in Turkije en in Europa, en dat dus heel makkelijk te mobiliseren is.

De heer **Segers**: Tot slot in dit deel een vraag over de relatie tussen Erdogan en de Moslimbroederschap in de breedste zin van het woord: een orthodoxe islamitische beweging. Ziet u een groeiende samenwerking tussen Erdogan en die Moslimbroederschap?

De heer **Zürcher**: Die samenwerking, ja. Die is eigenlijk al een tiental jaren oud. Die kwam met name naar voren tijdens de zogenaamde Arabische Lente, toen aan de Moslimbroederschap gelieerde groepen -- in Egypte en Tunesië succesvol, in Syrië en Jordanië minder succesvol; ook natuurlijk in de Gazastrook, als Hamas -- de wind in de zeilen leken te hebben. Toen heeft Erdogan inderdaad heel nadrukkelijk hun kant gekozen en ook geprobeerd de banden aan te halen. Dat is natuurlijk voor een deel mislukt, in de zin dat in Egypte en in Syrië contrarevoluties die Moslimbroeders eigenlijk uitgeschakeld hebben. Tunesië is natuurlijk een ander verhaal. Dat is ook een reden waarom president Erdogan die banden met Tunesië en met de Westelijk-Libische regering aanhaalt en aan kan halen. Overigens, er zijn wel structurele verschillen tussen de Moslimbroederschap en, zeg maar, de Nationale Visiebeweging, waar Erdogan uit voortkomt. Nou ja goed, dat voert misschien een beetje ver. Maar er zijn ook grote overeenkomsten, en het is zeker zo dat men elkaar herkent. In kringen van de Moslimbroeders in Egypte bijvoorbeeld is Erdogan ook echt een held.

De heer **Segers**: Want je ziet in het Midden-Oosten dat er relaties zijn tussen meer salafistische bewegingen en landen zoals Saudi-Arabië en tussen de Moslimbroederschap, de andere tak in de orthodoxe islam, en landen als Koeweit en Qatar. Kun je nou ook zeggen dat er banden zijn tussen Koeweit en Qatar en Turkije?

De heer **Zürcher**: Zeker, zeker, dat is zo. Met name met Qatar.

De heer **Segers**: Want we zien bij de financiële stromingen geld uit Koeweit en Qatar naar bepaalde moskeeën gaan, naar bepaalde organisaties, en geld vanuit andere Golfstaten met een andere overtuiging of met een andere orthodoxe versie van de islam weer naar andere moskeeën gaan. Je zou hier dus kunnen schetsen dat er ergens een overlap is, een overeenkomst tussen Moslimbroederschap ...

De heer **Zürcher**: Er is een overlap.

De heer **Segers**: ... Koeweit, Qatar en Turkije.

De heer **Zürcher**: Ja. Turkije bemoeit zich verder niet met het subsidiëren van niet-Turkse moskeeën, maar in het krachtenveld van het Midden-Oosten hebben zich langzamerhand bondgenootschappen uitgekristalliseerd, waarbij Qatar en Turkije nauw verbonden zijn en Koeweit in mindere mate. In landen als Egypte, onder de Palestijnen en ook in Jordanië zijn er Moslimbroedersoppositiebewegingen die hun partners zijn.

De heer **Segers**: Dan gaat het bijvoorbeeld ook over Hamas in de Gazastrook?

De heer **Zürcher**: Dat is ook een deel van de Moslimbroederbeweging, ja.

De heer **Segers**: Dan nog een allerlaatste vraag in dit blok. Nog even terug naar dat Turks salafisme waar we het al over hebben gehad, een vorm van radicalisering die ook tot uitreizen heeft geleid. U heeft gezegd: het is een kleine groep. Is het wel een groeiende groep?

De heer **Zürcher**: Ja, ik denk voor zover we kunnen zien ... Als we salafisme even een beetje breed nemen, dus echt zeer radicale islamitische bewegingen die eigenlijk terug willen naar de bron ... Die zijn er in Turkije al erg lang en die zijn ook militant. Er is een Turkse versie van Hezbollah, bijvoorbeeld. Die is niet sjiiitisch maar soennitisch. Die is Koerdisch, komt uit de provincie Batman en is dus heel erg regionaal bepaald. Die heeft verschillende gedaantewisselingen ondergaan, maar bestaat nog steeds. Dat is dus een harde kern van wat je salafisten zou kunnen noemen. En zo zijn er nog wel een paar meer. Wat nieuw is, denk ik, is dat het bereik van die groepen door het internet veel groter is geworden. In dat opzicht is zo'n Turkse Hezbollah wel een goed voorbeeld. Dat was een beweging, een radicaal-islamitische beweging, maar eigenlijk gebaseerd op een aantal Koerdische stammen. In de provincie Batman was een voedingsbodem, een hechte verbinding, maar daarbuiten hadden ze eigenlijk heel beperkt bereik. Dat is natuurlijk heel erg veranderd. Nu, door het internet, heeft iedere radicale beweging wereldwijd bereik en dat maakt wel, denk ik, dat mensen die om allerlei redenen aangetrokken zijn tot extreem gedachtegoed, islamitisch of anders, nu de gereedschapskist ter beschikking hebben staan waarmee ze zich kunnen bekeren en actief kunnen worden. In die zin, daardoor groeit het.

De heer **Segers**: Maar deze radicale groepen bevinden zich buiten de sfeer van de overheidsinvloed?

De heer **Zürcher**: Jazeker, ja. De Turkse overheid is daar weleens ambivalent in geweest. Diyanet is een instrument om de islam te controleren, dus die moeten daar niets van hebben. Het is wel zo dat de Turkse overheid in de strijd tegen de PKK bijvoorbeeld regelmatig allianties heeft gesloten met dit soort radicale groepen. Je zou ook nog wel kunnen zeggen, denk ik, dat in het Syrisch conflict Turkije een aantal keren met hele radicale islamitische organisaties heeft samengewerkt en nog samenwerkt. Maar dat is instrumenteel. Dat is gewoon wanneer het het staatsbelang dient. Het is niet omdat Turkije het salafisme per se wil verbreiden. Het is gewoon omdat ze dan ...

De heer **Segers**: Een tegenwicht tegen vijanden van Turkije.

De heer **Zürcher**: Precies. Het zijn gewoon vijanden van vijanden.

De heer **Edgar Mulder**: Ik heb voor u een paar vragen over de invloed en positie van Diyanet in Nederland. Misschien eerst even iets heel duidelijk vaststellen. Je hebt een Islamitische Stichting Nederland.

De heer **Zürcher**: Ja.

De heer **Edgar Mulder**: Dat is de Nederlandse dochterorganisatie van het Turkse Presidium voor Godsdienstzaken. Klopt dat?

De heer **Zürcher**: Ja. Technisch is het natuurlijk een Nederlandse stichting, maar dat is inderdaad wel het kanaal waarlangs Diyanet de 150 Diyanetmoskeeën in Nederland aanstuurt, ja.

De heer **Edgar Mulder**: En Diyanet als organisatie valt dan weer direct onder het ministerie van Algemene Zaken van de Turkse regering?

De heer **Zürcher**: Ja, dat bestaat in die zin niet. Het valt direct onder de president. Het viel vroeger direct onder de premier van Turkije, maar met de invoering van het presidentieel systeem valt het nu direct onder de president.

De heer **Edgar Mulder**: Dus het schuift mee met de heer Erdogan.

De heer **Zürcher**: Ja, het hoort bij die organisaties die in de hiërarchie van de staat direct onder de president vallen.

De heer **Edgar Mulder**: Betekent dat dan ook dat de Nederlandse tak rapporteert aan de Turkse regering?

De heer **Zürcher**: De Nederlandse tak rapporteert aan de leiding van Diyanet in Ankara. Ik zei al, het is een bureaucratische organisatie. We hebben net in de krant kunnen lezen dat de politie in Nederland de grootste werkgever is, maar Diyanet is twee keer zo groot. Het heeft meer dan 100.000 werknemers. Het is dus een enorme ambtelijke organisatie en het

is ook goed om dat in de gaten te houden. Het is een ambtelijke organisatie die grotendeels werkt langs bureaucratische logica. Het is geen bevlogen organisatie. Diyanet is een, wat ik ervan gezien heb in toch ook al 40 jaar, uitermate saaie organisatie. Als je bijeenkomsten van hogere functionarissen van Diyanet meemaakt, dan gaat het over personeel, over belastingen, over onroerend goed, over gebouwen. Het gaat eigenlijk bijna nooit over het geloof.

De heer **Edgar Mulder**: Oké, maar die 150 moskeeën ... Het zijn er 146, dacht ik.

De heer **Zürcher**: Ja, rond de 150.

De heer **Edgar Mulder**: Die horen dus wel bij die Turkse organisatie met al die werknemers en ambtenaren.

De heer **Zürcher**: Via de werknemers, ja. Dat zijn dus eigen stichtingen en Nederlandse organisaties. Maar de bemensing gebeurt vanuit Ankara via de attaché in Den Haag.

De heer **Edgar Mulder**: En betaalt Ankara dan ook de salarissen van die mensen in Nederland?

De heer **Zürcher**: Meestal wel, ja.

De heer **Edgar Mulder**: Ook van de imams.

De heer **Zürcher**: Ze zitten ook in een carrièretraject. Mensen worden vaak ook weer overgeplaatst.

De heer **Edgar Mulder**: En de imams worden dan ook betaald door Ankara.

De heer **Zürcher**: Ja, in ieder geval ... Er zullen misschien uitzonderingen zijn, maar de meeste wel, ja.

De heer **Edgar Mulder**: Zijn die imams dan eigenlijk Turkse ambtenaren?

De heer **Zürcher**: Ja, ik denk het wel, volgens het Turkse recht.

De heer **Edgar Mulder**: Is daarmee Diyanet dan een Turkse organisatie op Nederlandse bodem?

De heer **Zürcher**: Ja, Diyanet is een Turkse organisatie, een tak van de Turkse overheid, en opereert door heel Europa.

De heer **Edgar Mulder**: Die Turkse ambtenaren moeten dus trouw zijn aan Turkije en ook aan de Turkse wet?

De heer **Zürcher**: Het standpunt van Diyanet is altijd geweest dat de vertegenwoordigers zich aan de wet moeten houden van de landen waar ze geplaatst zijn. Men vraagt geen uitzonderingspositie ten opzichte van de Nederlandse wet of de Duitse wet. Maar het zijn ambtenaren die verantwoording schuldig zijn, uiteindelijk, aan hun eigen leiding, aan hun eigen hiërarchie.

De heer **Edgar Mulder**: Maar mogen ze dan wel kritisch zijn? Mogen ze een positie innemen, bijvoorbeeld ten aanzien van de Armeense genocide, die diametraal staat op wat in Turkije de geldende mening is?

De heer **Zürcher**: Eh ... Ik denk dat ze dat nooit zullen doen, maar niet zozeer omdat er specifieke wettelijke restricties zijn. Als je bij de Turkse overheid werkt, dan onderschrijf je de standpunten van de Turkse staat. Als je als Turks ambtenaar zou zeggen "ik vind dat de Armeense genocide erkend moet worden", dan zou je in strijd kunnen komen met wetgeving, bijvoorbeeld wetgeving op het gebied van het aantasten van de naam van de Turkse natie of terrorismewetgeving. Dat zou je kunnen zeggen, maar de vraag zal zich niet voordoen, want als je als carrière maakt als Turkse ambtenaar, dan behoor je tot het Turkse staatsapparaat dat de standpunten van de Turkse staat onderschrijft.

De heer **Edgar Mulder**: Dus als je het samenvat: de moskeeën zijn volledig Turks, de mensen die er werken zijn trouw aan de regering in Turkije en ze werken eigenlijk in opdracht van die Turkse regering.

De heer **Zürcher**: Ja, ze zijn in dienst van Diyanet, een presidium van de Turkse overheid, al is het een hybride situatie omdat ze hier tegelijkertijd werken voor lokale stichtingen, lokale moskeestichtingen met besturen die bestaan uit lokale mensen. Het ligt in die zin ook wel ... Het is niet honderd procent eenduidig. Het is niet zo dat die moskeebesturen in Nederland, ook de Turkse niet, in een ambtelijke lijn worden aangestuurd vanuit Ankara. Maar de personele bezetting is deel van het Turkse overheidsapparaat, ja.

De heer **Edgar Mulder**: Maar die Turkse moskeeën zijn dus, wat u eerder zei ... U zei net: dat is een Turkse overheidsorganisatie op Nederlandse bodem.

De heer **Zürcher**: Maar de moskeeën zelf zijn meestal stichtingen, hè. Het zijn lokale stichtingen. Ik heb het over personeel.

De heer **Edgar Mulder**: U kent vast wel het gedicht dat Erdogan heeft voorgedragen. Daarin heeft hij het erover dat de minaretten onze bajonetten zijn, de moskeeën onze kazernes en de gelovigen onze soldaten.

De heer **Zürcher**: Ja, daarvoor is hij in de gevangenis gekomen.

De heer **Edgar Mulder**: Wat bedoelt hij daarmee?

De heer **Zürcher**: Dat is een gedicht uit de periode van de Eerste Wereldoorlog van een nationalistische Turkse dichter, Zia Gökalp, dat hij geciteerd heeft. Hij citeerde het tijdens een verkiezingscampagne. Wat hij daarmee bedoelde, is natuurlijk te laten zien dat de Turken een natie van moslims zijn. De periode van de Eerste Wereldoorlog, de periode van de genocide ook, is een periode waarin het Turkse nationalisme heel erg sterk een moslimnationalisme is. Dat is later veranderd. Het is meer seculier nationalisme geworden. Maar door dat op te rakelen, door aansluiting te zoeken, dus niet bij het Turkije van Atatürk

maar bij het eerdere laat-Ottomaanse Rijk met z'n moslimmobilisatie en moslimnationalisme, probeerde hij een signaal af te geven: kijk, dit is echt wie wij zijn. Dat hoort ook bij de Milli Görüsbeweging waar hij uit komt, want -- dat betekent "nationale visie", zoals u vast weet -- dat nationale in die kringen betekent niet alleen Turks maar ook moslim, heel nadrukkelijk. Dat probeerde hij dus te laten zien, van "kijk, dat is wie wij echt zijn." Dat heeft hem een gevangenisstraf opgeleverd, toen nog. Dat werd namelijk gezien als aantasting van de Turkse seculiere grondwettelijke orde.

De heer **Edgar Mulder**: U zegt nu dat hij aansluiting zoekt bij de overtuiging, het verhaal, dat je alleen Turk bent als je ook moslim bent, dat dat een eenheid is.

De heer **Zürcher**: Ja. Hij zoekt heel erg aansluiting bij dat late Ottomaanse Rijk. Dat zie je ook in de cultuurpolitiek en de mediaproducties die heel erg gestimuleerd worden door de Turkse overheid de laatste jaren. Het is heel erg: terug naar die jaren van 1890-1900. Dat is dus ... Je ziet het bijvoorbeeld ook heel sterk in het accent op de slag bij de Dardanellen in de Eerste Wereldoorlog. Daar kun je het goed aan zien. In Turkije was de onafhankelijkheidsstrijd, geleid door de latere president Atatürk, dé focus, ook in het onderwijs en ook in de media. Dat is verschoven en nou is zo'n grote slag waarbij de Turken in 1915 de westerse mogendheden Frankrijk en Engeland verslagen hebben, weer heel erg centraal komen te staan. Daar worden eindeloos veel excursies van scholieren naartoe georganiseerd en zo. Dat past dus in het beeld van "wij zijn die voorvechters van de islam tegen het Westen".

De heer **Edgar Mulder**: En "wij" zijn dan de Turken, de moslims, en "zij" zijn het Westen.

De heer **Zürcher**: Ja.

De heer **Edgar Mulder**: Oké. Vorige week werd dat hier omschreven als een giftige mix -- ik quote -- van "virulent nationalisme en politiek islamisme". Dat zou geëxporteerd worden. Vindt u ook dat Diyanet meehelpt om dat Turkse nationalisme te vermengen met de islam?

De heer **Zürcher**: Ja. Dat is zo. Diyanet volgt natuurlijk uiteindelijk altijd de hoofdlijnen van het beleid van de regering in Ankara, wat die regering ook is. Dat is logisch, want het is een ambtelijke organisatie. Als je kijkt naar wat Diyanet nou uitdraagt, dan zie je dat het in de preken meestal gewoon over het goede leven als moslim gaat. Dat is heel weinig spectaculair, dat gaat echt over geloofszaken. Het ligt een beetje anders als je gaat kijken naar bijvoorbeeld de catechismus. Daarin wordt erg benadrukt, al heel lang overigens, dat je loyaal moet zijn aan de staat, achting moet hebben voor het leger, je belasting moet betalen en dat soort zaken. Islam en staat werden daar altijd al in verbonden, want wat zo'n catechismus ook in de jaren tachtig of negentig zei, was: een goede moslim dient in het leger en een goede moslim betaalt zijn belastingen. Nou, dan verbind je religie en staat. Nu is dat accent een beetje verschoven, omdat je kunt zeggen dat de staat zichzelf adverteert als een moslimstaat, als een ... Het Turkse nationalisme nu is nog steeds in hoofdzaak nationalistisch, maar één element daarin is zeggen: wij Turken zijn de beste moslims, want wij zijn degenen die de islam altijd verdedigd hebben en nog verdedigen.

De heer **Edgar Mulder**: Dus die giftige mix heeft ook invloed op de gemeenschap in Nederland.

De heer **Zürcher**: Eh ... nou ja ... Die mix van religieus ... Dat religieus gekleurde Turkse nationalisme heeft veel invloed, maar dat heeft onder andere veel invloed omdat een meerderheid van de Turken in Europa en in Nederland zich daar heel prettig bij voelt. Ik probeer toch telkens een beetje te waarschuwen tegen dat idee van de megafoon uit Ankara die mensen tegen hun wil een bepaalde richting uit sleept.

De heer **Edgar Mulder**: Er moet een voedingsbodem zijn.

De heer **Zürcher**: Die voedingsbodem is heel reëel.

De heer **Edgar Mulder**: Ja, maar toch ... Het versterkt wel denk ik --tenminste, dat werd ons vorige week verteld -- een beeld.

De heer **Zürcher**: Ja.

De heer **Edgar Mulder**: Ik vraag dat ook omdat eigenlijk de vraag is: waarom hebben we het in het Westen wel over tweede en zelfs derde generatie Turken, maar nooit bijvoorbeeld over tweede generatie Chinezen of Spanjaarden?

De heer **Zürcher**: Nou, dat zou ik na de laatste weken niet meteen zo nazeggen. Bij de Chinezen blijkt toch ook wel degelijk een tweede of derde generatie Chinezen van zich te doen spreken, nu met de racistische incidenten over het coronavirus. Ik denk dat uw vraag erop doelt dat bij de Turkse gemeenschappen de verbinding met het moederland en met de ideologie van het moederland uitzonderlijk sterk is. Daar heeft u gelijk in, denk in. Dat is zo. Dat komt natuurlijk ook een beetje omdat ... Ik denk dat er twee factoren een rol in spelen. De ene is dat Turkije een sterke staat is. Het maakt dus uit of je Marokko bent of dat je Tunesië bent of dat je Mali bent, of dat je aan de andere kant Turkije bent. Turkije is een grote, sterke, machtige staat, een goed georganiseerde staat. De invloed die daarvan uitgaat is dus groter, maar ook het beeld van Turkije bij de Turkse diaspora in Europa is natuurlijk anders. Zij zien het niet als een soort zwart gat waaruit zij vertrokken zijn, maar zij zien het als een land om trots op te zijn. Dat is één factor: Turkije is een sterk land, een land waar je je makkelijker mee identificeert.

De tweede is, denk ik, dat de Turkse gemeenschap in Nederland -- maar dat geldt eigenlijk voor de Turkse gemeenschappen in heel Europa -- sociaal vrij sterk is, in de zin van dat ze cohesie hebben. Er zijn stevige politieke splijtingen en breuklijnen in die gemeenschappen, maar veel van die gemeenschappen hebben veel sociale cohesie, sociale controle.

Als je die twee dingen combineert -- enerzijds een gehechtheid aan het moederland, dat gezien wordt als een positieve factor in de wereld en als een land om trots op te zijn en anderzijds een gemeenschap die onderling samenhangt en dus niet zo gefragmenteerd is als bijvoorbeeld de Berbergemeenschap in Nederland -- dan heb je twee dingen bij elkaar waardoor die band, die gevoelde band, heel sterk kan blijven. Want het is inderdaad waar dat van alle migrantengemeenschappen de Turken zich het meest als, in dit geval, Turk blijven identificeren.

De heer **Edgar Mulder**: Oké, maar dan is "Turk" wederom verbonden met het moslim-zijn.

De heer **Zürcher**: Eigenlijk, in de praktijk: ja.

De heer **Edgar Mulder**: Dat is dan "wij"; dat zijn dan de goeden. Maar in de Turkse gemeenschap heb je toch ook groepen Koerden, maar bijvoorbeeld ook alavieten.

De heer **Zürcher**: Ja.

De heer **Edgar Mulder**: Wat voor gevoel ... Wat voor effect heeft het in Turkije, maar ook in Nederland, als je bijvoorbeeld de boodschap krijgt "je bent alaviet"?

De heer **Zürcher**: Ja, dat is heel problematisch. Of alavieten moslims zijn en, zo ja, wat voor moslims precies, daar is eindeloos veel debat over. Maar het is zonder meer waar dat de Turkse staat en Diyanet zich eigenlijk uitsluitend richten op de soennitische meerderheid. Alavieten, waarover veel vooroordelen bestaan in soennitische kring, vallen eigenlijk buitenboord. Die horen niet ... Het zijn wel Turken, maar ze horen niet tot de kern van de natie. De kern van de natie zijn soennitische moslims, Turkssprekende soennitische moslims. Dat heeft dus inderdaad een effect, waarover in alavitische kring vaak geklaagd wordt; een gevoel van "wij tellen niet mee, wij worden niet echt gezien". Hoe men daarop reageert, verschilt dan. Er zijn dus alavieten die zeggen: "Diyanet moet ook voor ons zorgen. Wij zijn net zo goed moslims. Wij zijn dissidente moslims, dus Diyanet heeft ook tegenover ons een plicht." Er zijn ook andere alavieten, die daar niets van moeten hebben. Die zeggen: "Het laatste wat wij willen, is opgedrongen krijgen dat wij ook moskeeën moeten hebben, dat wij ook preken moeten hebben en ook vijf keer moeten bidden. Dat willen we absoluut niet. En geen heilig boek, alsjeblieft." De reactie daarop ... Die uitsluiting van de alavieten door dit denken waarin "Turk" en "soennitisch moslim" eigenlijk gelijkgesteld worden, die uitsluiting is een feit. De reactie vanuit alavitische kring daarop is ontzettend verschillend. Dat kan heel veel verschillende kanten op gaan.

De heer **Edgar Mulder**: Oké. Stel, ik word geboren in Turkije. Mijn ouders zijn alaviet. Wat ben ik dan volgens Turkije?

De heer **Zürcher**: Vraag het drie alavieten en je krijgt drie verschillende antwoorden.

De heer **Edgar Mulder**: Maar wat zegt de Turkse staat?

De heer **Zürcher**: De Turkse staat kent geen verschil tussen moslims. De Turkse staat, in lijn met iedere islamitische staat, zegt: islam is één. De Turkse staat kan wel andere godsdiensten erkennen en doet dat ook. De christenen en joden in Turkije hebben dus bepaalde, zelfs in verdragen vastgelegde, rechten. Maar de Turkse staat erkent geen verschillen binnen de moslimgemeenschap.

De heer **Edgar Mulder**: Dus je hebt alleen soennitische moslims.

De heer **Zürcher**: Je hebt alleen moslims.

De heer **Edgar Mulder**: Je hebt alleen moslims.

De heer **Zürcher**: Ja.

De heer **Edgar Mulder**: Oké. Terug naar Nederland. Mijn collega vroeg al of u verhalen kende over beïnvloeding door Diyanet in Nederland. Heeft u weleens verhalen gehoord over het beïnvloeden van politici in Nederland of van politieke partijen?

De heer **Zürcher**: Nee, niet in die zin. Wat ik in de loop der tijd heb gezien, is dat wanneer Nederlandse politici nauwe banden aangingen met Turkse islamitische organisaties, dat doorgaans was omdat ze het zelf wilden. Nogal wat Nederlandse politici hebben de Gülenbeweging van harte omarmd, met name uit christendemocratische hoek omdat ze er eigenlijk een soort Turkse christendemocratie in meenden te zien. Hetzelfde geldt, in mindere mate, voor de AKP. Het klopt dat Turkse bewegingen -- niet zozeer Diyanet maar meer bewegingen als de Nationale Visiebeweging en de Gülenbeweging -- ook hun best hebben gedaan om Nederlandse politici, overigens lang niet altijd politici van Turkse komaf, voor zich te winnen en er een goede band mee te krijgen. Dat is vaak succesvol geweest, maar het is ook succesvol geweest omdat Nederlandse politici heel erg op zoek waren

naar, laten we zeggen, integratiegerichte Turken. Er is een soort eeuwigdurende zoektocht naar "de goede Turk", naar Turken die staan voor integratie en, zeg maar, adoptie van de Nederlandse waarden: goed meedraaien, carrière maken. Bijvoorbeeld de Gülenbeweging belichaamde dat een tiental jaren heel erg in de ogen van de Nederlandse politiek. Dat heeft deuren geopend.

De heer **Edgar Mulder**: Dus u zegt: niet de Turkse organisaties of de Turkse regering gingen op zoek naar politici in Nederland, maar het was eigenlijk andersom.

De heer **Zürcher**: Nee, ja, allebei!

De heer **Edgar Mulder**: Allebei?

De heer **Zürcher**: Die Turkse organisaties gingen op zoek naar politieke dekking en Nederlandse politici waren op zoek naar Turken waarmee ze konden werken.

De heer **Edgar Mulder**: Nederlandse partijen zochten ...

De heer **Zürcher**: Zeker. En Nederlandse partijen zijn daarin ...

De heer **Edgar Mulder**: En wat was dan een "goede Turk"?

De heer **Zürcher**: Een goede Turk is een Turk die zo Nederlands mogelijk is. Zo is dat toch meestal geïnterpreteerd.

De heer **Edgar Mulder**: En wanneer is een Turk zo Nederlands mogelijk?

De heer **Zürcher**: Hm?

De heer **Edgar Mulder**: Wanneer is een Turk zo Nederlands mogelijk?

De heer **Zürcher**: Nou, dat is niet mijn visie, maar in de ogen van beleidsmakers gaat het dan toch heel vaak primair om mensen die ook uitdragen dat ze Nederlandse liberale waarden onderschrijven, de scheiding van Kerk en Staat onderschrijven, dus die duidelijk een beeld geven dat zij goed geïntegreerd zijn. Maar Nederlandse partijen zijn in hun behoefte om toch ook de Turkse gemeenschap te kunnen vertegenwoordigen -- dat moet ook eerlijk gezegd worden -- in het verleden ook best wel vaak erg onkritisch geweest tegenover de standpunten van de Turkse Nederlanders die gepromoot werden, die op de lijst werden gezet. Dat is gewoon waar. Sociaaldemocratische partijen in Nederland hebben extreme nationalistes op hun lijst gezet. Christendemocraten ook. Ja, daar heeft de Nederlandse politiek ook wel boter op het hoofd.

De heer **Edgar Mulder**: Maar u bent expert; u heeft het allemaal gevolgd.

De heer **Zürcher**: Ik heb er ook vaak tegen gewaarschuwd trouwens!

De heer **Edgar Mulder**: U zag dat voor uw ogen gebeuren.

De heer **Zürcher**: Ja, maar dat heb ik tientallen jaren zien gebeuren en ook heel vaak gesignaleerd.

De heer **Edgar Mulder**: En wat werd er dan gedaan met uw opmerkingen en uw aanbevelingen?

De heer **Zürcher**: Het is geen formele aanbeveling, maar ... Nou, eigenlijk niks.

De heer **Edgar Mulder**: Niks?

De heer **Zürcher**: Nee, maar goed ...

De heer **Edgar Mulder**: Dat is frustrerend, toch?

De heer **Zürcher**: Kijk, dat is een beetje een ander probleem natuurlijk. Maar ik wil maar weer zeggen ... Om bij uw vraag terug te komen: de Turkse overheid en ook Turkse consulaten en zo zijn wel geneigd om bij Turkse bestuurders en politici een beroep te doen op hun Turk-zijn. Dat is waar. Maar ze doen dat overigens ook nadrukkelijk ... Het is ook een beleidsuitgangspunt van Ankara dat de belangen van Turkije het best gediend zijn als mensen gewoon goed functioneren in de Nederlandse maatschappij. Het is dus een balans. Men wil toch graag dat politici van Turkse afkomst prominent worden, maar men ziet dat als een Turks belang. En men probeert dan ook wel om een beroep te doen op gedeelde overtuigingen. Het hele idee van "het Westen heeft het op Turkije gemunt" bijvoorbeeld, is iets wat door veel Turken in Nederland gedeeld wordt. Het is dus ook niet gek dat het ook door Turken die in het Nederlandse bestuur en in de Nederlandse politiek een rol spelen, gedeeld wordt.

De heer **Edgar Mulder**: Oké, dus het is reciprociteit.

De heer **Zürcher**: Juist.

De heer **Edgar Mulder**: Vanuit Turkije vinden ze dat handig en Nederlandse partijen zetten dan ...

De heer **Zürcher**: Zo is het.

De heer **Edgar Mulder**: ... goede Turken, zoals u zegt, op een lijst om op die manier stemmen te krijgen. Daardoor wordt die politicus ...

De heer **Zürcher**: Nou ja, dat is ...

De heer **Edgar Mulder**: ... sterker en groter.

De heer **Zürcher**: Ja. Dat is natuurlijk gebeurd, denk aan Rotterdam bijvoorbeeld. Er zit een zekere mate van cynisme in: ook Nederlandse partijen hebben natuurlijk prominente Turken op hun lijst gezet, gewoon als stemmentrekkers, en hebben daarbij niet altijd

vreselijk nagedacht over de vraag of deze mensen nou echt de uitgangspunten van -- om maar wat te noemen -- de sociaaldemocratie deelden.

De heer **Edgar Mulder**: Wat is er in Rotterdam gebeurd?

De heer **Zürcher**: Nou, daar zijn toch ... Dat is alweer jaren terug, hoor, maar dat er in de wijk Feijenoord allerlei vragen werden gesteld: wat voor standpunten hebben deze mensen eigenlijk? Ik noem het maar als voorbeeld.

De heer **Edgar Mulder**: Oké. Dit is dan ook een manier om stemmen te krijgen. In de voorbereiding hebben wij verhalen gehoord over het aanbieden van voorkeursstemmen, dus wel heel direct vanuit Turkse overheidsorganisaties. Politici werden benaderd en er werd gezegd: "We hebben een bepaalde verdeelsleutel. We hebben zoveel stemmen in de aanbieding. We kunnen zorgen dat er bij twee, drie partijen mensen gekozen worden." Kent u die verhalen ook?

De heer **Zürcher**: Die ken ik ook. Vanuit de Turkse politieke cultuur is dat natuurlijk ook heel goed te plaatsen. De Turkse politieke cultuur is cliëntelistisch. Dan heb ik het over Turkije, hè? Dat wil zeggen dat een vrij directe relatie wordt gelegd tussen de stemmen voor een partij of een persoon en wat die persoon doet voor de gemeenschap, voor de stemmers. In die zin lijkt de Turkse politiek meer op de Amerikaanse dan op de Nederlandse. Er is een veel directere relatie. Er wordt gedacht: wij kiezen deze man of vrouw; wat doet hij voor ons? Het is alweer lang geleden, hoor, maar ik heb weleens van Turkse kennissen de vraag gekregen: wie zitten er nou bij jullie voor Shell en voor Philips in het parlement? Het antwoord moest ik natuurlijk schuldig blijven, maar vanuit de Turkse politieke cultuur is het dus een logische vraag. Als je die sterke cliëntelistische cultuur hebt, dan is het mobiliseren van blokstemmen, wat u noemt, dus een heel natuurlijk verschijnsel. Dat gebeurt dus vaak en het gebeurt vaak door middlemen.

De heer **Edgar Mulder**: Middlemen?

De heer **Zürcher**: Ja, dat een aanzienlijk iemand uit een wijk of uit een stad kan zeggen: ik kan die stemmen wel leveren, maar wat levert het op?

De heer **Edgar Mulder**: Maar u heeft het gewoon over Nederland?

De heer **Zürcher**: Nee, dat is Turkije.

De heer **Edgar Mulder**: Oké.

De heer **Zürcher**: Maar die Turkse politieke cultuur verplaatst zich, net als alle andere dingen, natuurlijk ook een beetje hiernaartoe. Het feit dat blokstemmen, voorkeursstemmen, worden aangeboden, past dus in die politieke cultuur.

De heer **Edgar Mulder**: Even terug naar de jaren zeventig. U heeft gezegd, maar ook anderen hebben gezegd dat we als Nederlandse Staat destijds ook hebben geholpen om Diyanet op te bouwen en groot te maken ...

De heer **Zürcher**: Ja.

De heer **Edgar Mulder**: ... omdat dat een beetje gezien werd als een remmende invloed op het extremisme. Het zou een goede manier zijn om de islam te reguleren.

De heer **Zürcher**: Ja.

De heer **Edgar Mulder**: We hebben van meneer Schoof gehoord dat er in de jaren net na 2000 in Nederland ook zo werd gedacht over het salafisme. Dat was toen nog heel klein. De Nederlandse regering is een aantal van die organisaties gaan subsidiëren en helpen. Ons werd gezegd dat onder andere daardoor -- niet alleen daardoor -- die organisaties ook zijn gaan groeien. Mag je die twee zaken met elkaar vergelijken?

De heer **Zürcher**: Nee, dat denk ik niet. De jaren tachtig zijn de jaren na de islamitische revolutie in Iran. De angst voor de politieke islam komt ineens heel sterk op. Daar lopen de

parallellen van Turkije en Nederland behoorlijk parallel. Nederland en Turkije werken dan dus echt samen aan het opbouwen van die Diyanet-organisatie, want dat wordt gezien -- helemaal zoals u zegt -- als een soort bastion tegen radicale bewegingen, een betrouwbare, veilige islam. Eigenlijk zou je dus kunnen zeggen dat Nederland dat Turkse standpunt, zoals de Turkse regering daar traditioneel tegenaan kijkt, heeft overgenomen. Van een salafistische beweging is dan eigenlijk niet zo veel sprake. De bewegingen ... De niet-officiële islam in Turkse hoek ... Dan heb je het dus over Süleymani, over Nurcu, over Milli Görüs, maar ook over de aanhangers van het kalifaat van Keulen dat een tijdlang bestaan heeft en die in Nederland vooral in Oss en Rotterdam te vinden waren. Dat is echt heel radicaal. Het zijn ook groepen die in Turkije zwaar vervolgd werden. Dat soort radicale groepen heeft men, bij mijn beste weten, niet actief proberen op te bouwen. Ook later, in de jaren 2000, geloof ik niet dat men in Turkse hoek erg aan radicale of salafistische bewegingen heeft meegewerkt ...

De heer **Edgar Mulder**: Excuus, excuus. Ik heb het verkeerd geformuleerd. Ik bedoelde niet het salafisme in Turkije.

De heer **Zürcher**: Nee. Wel zou je kunnen zeggen dat de Gülenbeweging veel ruimte en steun heeft gekregen in de jaren 2000. Dat is wel zo. De Gülenbeweging manifesteerde zich in Nederland en in het Westen heel erg als een dialoogbeweging, een beweging die eropuit was om de dialoog tussen de godsdiensten op gang te brengen, die allerlei organisaties heeft opgericht, die scholen heeft opgericht, het Comenius College en dergelijke, huiswerkbegeleiding ... Dat heeft de Nederlandse overheid, ook lokaal, vaak wel heel positief ondersteund.

De heer **Edgar Mulder**: Oké. Maar u zegt dus dat ze er in ieder geval in de jaren zeventig en tachtig voor hebben gezorgd dat de Diyanet-organisatie in Nederland erg sterk en groot geworden is.

De heer **Zürcher**: Zeker, ja.

De heer **Edgar Mulder**: We hebben nu 146 ...

De heer **Zürcher**: Vanuit de grondgedachte dat je hier een in principe apolitieke islam hebt die gewoon gericht is op de islam als geloof, als privéovertuiging, dus een veilige islam, heeft men dat inderdaad gesteund. Als je het in termen van religie bekijkt, is dat ook juist. Diyanet propageert, promoot inderdaad een vorm van islam die heel sterk gericht is op het leven van de individuele moslim, op religie, en wijst de politieke islam eigenlijk af. De andere kant is natuurlijk dat het wel een Turkse overheidsorganisatie is. Daar heeft men misschien niet altijd genoeg oog voor gehad. Het promoot geen radicale islam, maar het promoot natuurlijk wel de kernbelangen van de Turkse overheid.

De heer **Edgar Mulder**: Ja, want nu wordt de islam dus ook vermengd met Turks nationalisme.

De heer **Zürcher**: Ja, maar geen radicale islam.

De heer **Edgar Mulder**: Nee, maar gewoon, zeg maar, "de islam" wordt vermengd met nationalisme.

De heer **Zürcher**: Ja.

De heer **Edgar Mulder**: En voor een deel komt het cliëntelisme ook mee.

De heer **Zürcher**: Ja, dat is zo, ja.

De heer **Edgar Mulder**: Oké.

De heer **Segers**: Meneer Zürcher, u heeft net aangegeven dat eerdere adviezen van u in de wind zijn geslagen, dat er niet goed naar u geluisterd is.

De heer **Zürcher**: Een klassieke klacht van academici natuurlijk, maar ja.

De heer **Segers**: Ik geef u graag de gelegenheid om ons alsnog adviezen mee te geven. Dat gaat over: wat zou er moeten gebeuren? Ik wil u heel kort nog drie casussen voorleggen, of drie landen. In Duitsland kijkt men nu heel kritisch naar Milli Görüs. Die schijnt op een speciale lijst te staan, zodat ze er een oogje op houden. In 2017 zijn Turkse Diyanet-imams teruggehaald of in ieder geval in overleg met Duitsland uitgezet. Oostenrijk heeft in 2018 een aantal imams uitgezet. Frankrijk heeft net gisteren aangekondigd geen buitenlandse imams meer te willen ontvangen, maar ze zelf te willen opleiden. Wat is de achtergrond hiervan? En hoe kijkt u naar de maatregelen die deze landen treffen?

De heer **Zürcher**: Kijk, het zal wel duidelijk zijn uit mijn verhaal en uit mijn antwoorden dat ik die politieke beïnvloeding door een regime dat toch behoorlijk antiwesters is geworden, wel als een probleem zie. Dat is zeker het geval. Aan de andere kant is het ook zo dat als je dat zou willen ... Stel dat je zou zeggen: "Eigenlijk moeten wij af van het feit dat de religieuze zorg voor onze burgers in handen wordt gelegd van dienaren van een andere overheid, want dat vinden we toch eigenlijk een hele verkeerde situatie." Principieel kan ik mij daar best in vinden. Het probleem is alleen: waar vervang je de mensen dan door? Want we weten ook allemaal dat de eigen, homegrown Nederlandse imamopleidingen eigenlijk nooit een succes zijn geworden. Er zijn verschillende pogingen gedaan. Uiteindelijk moet een imam, een voorganger, een raadsman natuurlijk wel geloofwaardigheid en acceptatie hebben bij de gemeenschap waarvoor hij moet werken. Zo'n beslissing van de kant van de Nederlandse overheid is dus een erg verreichende. Als je in kringen van moskeegangers bij Diyanetmoskeeën zou vragen of men eigenlijk liever gewoon een Nederlandse imam zou hebben dan deze vertegenwoordiger, dan denk ik dat de overgrote meerderheid nee zou zeggen. Ik denk dus niet dat er momenteel een groot draagvlak is voor massaal vervangen. Ik heb het dan niet over mensen die individueel over de schreef gaan. Natuurlijk moeten die uitgewezen kunnen worden. Ik zie twee problemen met het massaal en systematisch vervangen van de Diyanet-imams door eigen Nederlandse kweek: de mensen die dat zouden moeten doen, zijn er niet echt en ik denk niet dat er draagvlak voor is in de Turkse gemeenschappen.

De heer **Segers**: Dat gaat over wat we eventueel wél zouden kunnen doen, namelijk een eigen imamopleiding, maar misschien zijn er ook zaken die we níét moeten doen. Als we

zouden zeggen dat beïnvloeding vanuit Turkije of via Diyanet of andere organisaties problematisch is, zou dat dan op een of andere manier moeten worden ingeperkt?

De heer **Zürcher**: Ik denk dat Diyanet daarin uiteindelijk geen hoofdrol speelt. Als je gaat kijken wat er nu eigenlijk door de Diyanet-imams wordt gezegd tegen hun gelovigen, dan is het overgrote deel daarvan gewoon gericht op het leven als moslim: de plichtenleer. Niet in de preken zozeer ... Ja, daarin kan het een keer voorkomen dat wordt gevraagd om te bidden voor de soldaten in Syrië bijvoorbeeld, maar politieke motieven komen daar niet zo heel erg in voor. De politieke beïnvloeding van Turkije van de Turkse gemeenschappen in Nederland is problematisch, maar deel van het probleem is dat dit langs vele verschillende kanalen gebeurt en dat het grootste deel van die kanalen digitaal is.

De heer **Segers**: Er is bijvoorbeeld een relatie tussen Turkse Nederlanders en de staat door middel van de dienstplicht voor Turkse jongens.

De heer **Zürcher**: Ja.

De heer **Segers**: Hoe kijkt u daartegenaan? Is dat een bron van versterking van die loyaliteit, bijvoorbeeld?

De heer **Zürcher**: Niet echt, denk ik, gezien het feit dat de meeste mensen dat afkopen wanneer ze maar kunnen. Je kunt de dienstplicht in Turkije afkopen. Dat gebeurt massaal. Ik geloof dus niet ...

De heer **Segers**: Tegelijkertijd is het heel bijzonder dat Nederlandse ingezetenen, Nederlandse burgers met een Nederlands paspoort, een bedrag moeten betalen om van de dienstplicht in een ander land af te komen.

De heer **Zürcher**: Ja. Nou ja, dat raakt natuurlijk aan de hele problematiek van de dubbele nationaliteit. Ik denk inderdaad -- dat vind ik zelf -- dat dat problematisch is.

De heer **Segers**: In het parlement is ook wel gesproken over dat wat er in Turkse weekendscholen gebeurt, dus in vormingsinstituten. Vindt u dat daar een vorm van toezicht nodig is?

De heer **Zürcher**: Even afgezien van de vraag hoe, denk ik wel dat als je zorgen hebt over indoctrinatie, dat soort instellingen en bijeenkomsten veel problematischer kunnen zijn dan de reguliere structuur van Diyanet. Het probleem is natuurlijk dat je het dan hebt over een heel veelvormig verschijnsel met allerlei politieke en religieuze kleuren. Ja, je ziet wel dat ... Laten we het zo zeggen: er zijn absoluut delen van de Turkse gemeenschap, vaak jonge mensen, die wel blootgesteld worden aan bijvoorbeeld antisemitisme, om maar eens wat te noemen. Een van de aspecten van de meer radicale islam is doorgaans ook een nogal virulent antisemitisme. Dat sijpelt ook door. Het speelt zelfs ook een rol in de retoriek van Erdogan. Ja, ik denk dat dat soort dingen best zorgwekkend zijn, de Holocaustontkenning en sowieso natuurlijk de ontkenning van de Armeense genocide. Het punt is alleen dat dat natuurlijk wel in een privéomgeving gebeurt.

De heer **Segers**: Zijn er andere maatregelen die genomen zouden kunnen worden en wat u betreft misschien wel moeten worden genomen om ongewenste beïnvloeding op dit terrein tegen te gaan?

De heer **Zürcher**: Anders dan goed monitoren wat er gebeurt en bestaande wetgeving handhaven, denk ik niet dat er substantieel veel is wat je kunt doen. Als de wet gehandhaafd wordt en als er dus ook niet vergoelijkt wordt, dan denk ik dat de instrumenten er in principe zijn.

De heer **Segers**: Tot slot. Deze commissie kijkt naar ongewenste beïnvloeding vanuit onvrije landen. We hebben u nu heel specifiek gesproken over de Turks-Nederlandse gemeenschap en beïnvloeding vanuit Turkije. Hoe zou u die beïnvloeding willen omschrijven in het licht van de taak van deze commissie?

De heer **Zürcher**: Ik denk dat Turkije momenteel zeker niet als een vrij land gekwalificeerd kan worden. Het bevindt zich ergens op die schaal. Het is een typische

meerderheidsdictatuur, zoals we er op het moment veel zien in de wereld. Ik denk dat het probleem gefocust ... Waar het gaat om Turkije, denk ik dat het kernprobleem is dat we te maken hebben met een land waarvan de politieke leiding, de politieke elite, eigenlijk een boodschap uitdraagt die heel sterk tegen een land als Nederland gericht is, en dat dit de Turkse gemeenschap in een land als Nederland in een problematische situatie brengt. Dat is, denk ik, de kern van het probleem. Als jij een gevoel van loyaliteit en verbondenheid hebt met een land en zelfs de successen bewondert die president Erdogan heeft bereikt in de afgelopen twintig jaar, en als hij vervolgens zegt "het land waar jij leeft, is eigenlijk uit op onze ondergang; het is een land van cryptofascisten, racisten en islamofoben", en die boodschap wordt iedere dag op alle kanalen voortdurend herhaald, dan heb je dus een groot probleem, omdat een fors deel van de Turkse gemeenschap in Nederland eigenlijk in een soort gewetensnood wordt gebracht. Ik denk dat dat wel een issue is waar Nederland minstens het gesprek met Turkije over aan moet.

Ik denk heel erg dat dat in Europees verband moet, want Nederland is volkomen ... Ieder land heeft zijn eigen karakteristieken en de Turkse gemeenschappen hebben die ook, maar de Turkse gemeenschap is, bijna meer dan welke andere gemeenschap ook, een Europese gemeenschap. Als je nou echte Europeanen zoekt: voor de Turkse gemeenschappen hebben de landsgrenzen tussen Nederland en België en Duitsland maar heel beperkt betekenis. Familie woont overal, men gaat heen en weer en zo. Het probleem is dus ook Europees. Ik denk dus dat het een goede zet zou zijn voor Nederland om dat Europees aan de orde te stellen door te zeggen: "Onze eigen burgers worden eigenlijk vergiftigd met een soort vijandige retoriek. Wat gaan we daarmee doen?" Als Europa kunnen we wel degelijk een serieus gesprek voeren met Turkije.

De **voorzitter**: We zijn hiermee aan het einde gekomen van dit verhoor. Ik wil u hartelijk danken voor uw komst naar de Kamer. Ik sluit de vergadering.

Sluiting 11.44 uur.